

ЛИЛЯНА СТЕФАНОВА

Здравко Петров

Лиляна Стефанова принадлежи към поколението на 50-те години. Сега се пише главно върху поетите на 40-те и 60-те години и най-вече за тия, които дойдоха на широкия друм на нашата поезия през Април 1956 г. Сякаш цялата поетична формация, сформирана в първите години на свободата и най-вече в тежкия период от края на 40-те и началото на 50-те години, остава в сянка. На изследвачите на литературната история не им е приятно да се занимават с тия години, мълчаливо ги прескачат, прескачат светлосенките на цял един исторически период. Обаче поети като Иван Радоев и Усин Керим не може да не бъдат осветени и в тия години, извадени от хладното ложе на историята. А също така да не забравяме, че в тия години набраха сили Пеньо Пенев, Димитър Методиев, Добри Жотев, Георги Джагаров, Владимир Голев. . . Още в началото на 50-те години те възяха антифашистките подвизи на ремсовата младеж. Поемата „Ален мак“ получи забележителна популярност сред нашата литературна младеж. Димитър Методиев с „Димитровско племе“ и малката лирическа поемка „Ален мак“ възкреси романтиката на една отминала борба. Георги Джагаров със страстен стих възпя неумиращата ремсова гвардия в „Моите песни“. Това не бяха сантиментални песни за борбата, а искри от кремък. Сред това поколение имаше малко поетеси. Най-вече правеха впечатление стиховете на Станка Пенчева, която пишеше за „Маноле, с хубавите пръсти“, за калинките, за майка си и слугинята с чипото носле. Но изведнъж някъде в началото на 50-те години се появи една поетеса, приключила науките си в съветските учебни заведения. Първите ѝ стихове не бяха посрещнати много ласкаво от критиката (за тях писа критично Стоян Петров). Но младата поетеса не падна духом, тя бе достатъчно мъжествена по дух, упорита и минала през съветската школа, която калява без друго бойките характери.

Много пъти съм се замислял защо Лиляна Стефанова остана малко настрана от поколението си? Сякаш тя не попадна в руслото на поколението, не изживя априлските тревоги? Лиляна Стефанова, бойка и настъпателна от годините, в които я познавам, сякаш видимо малко се промени. Или може би от кръгзора ми се губят много години, когато тя в самота е осмисляла и преосмисляла своите позиции.

Тая известна наша поетеса, без да е писала стихотворение за амазонката, самата тя беше някаква амазонка. Тя бе твърде бойка по характер (жената напълно не може да бъде фанатичка и екстремистка), респектиреше със своите позиции. Може би тя беше възприела много от следвоенната разруха на Москва, за да позволи на своя съвикусник Виктор Ворошилски така лекомислено да се отказва от социалистическия реализъм. . . Тя беше явна до фанатичност на това, което е видяла в следвоенна Москва, явна на светската литература, на рево-

люционните идеали на поколението си. Неведнъж по писателски събрания раз-
вълнувано и драматично ни е говорела за тия години. Минала през горнилото на
тоя следвоенен живот в Москва, тя не може да забрави миловидните рускини с
басмени рокли, които си танцуват все сами. Едно от хубавите стихотворения от
„московския ѝ период“ е посветено на поетесата Юлия Друнина. С Юлия Дру-
нина се запознах на ул. „Боровска“ 2, тя беше придружена от Каплер. Сякаш тая
женствена, „пухеста“ жена нямаше нищо общо с тая, която е обрисувала Лиляна
Стефанова в стихотворението си „Юлка“:

Юлка,
Юлка,
спомняш ли си, Юлка,
тихите малеевски зори
и полето
като бяла люлка,
вързана за сините гори?

Цялото следвоенно поколение поети (наречено в съветския печат по това време
„трето поколение“) мина по пътищата на войната. Затова със затаен дъх слушахме
от току-що дошлата от Москва Блага Димитрова и нейния драматичен разказ
за младите съветски поети. За тях тя написа и специална брошура. Блага Дими-
трова пред група млади писатели в сградата на Писателския съюз (сега тук се
помещава редакцията на сп. „Септември“) разказваше за Е. Асадов, Сергей Ор-
лов, Александър Межиров, Ю. Друнина, за поети, които са си обезобразили ли-
цата в обгорелите танкове. . . . Лиляна Стефанова съхрани у себе си много от чер-
тите на своята московска биография. В последните две десетилетия пътува в
много страни, написа добри пътеписи. Бе в Лондон, САЩ, видя Япония по ки-
моно, но в нея сякаш остана нещо благородно консервирано. Тя остана на пост
пред младостта си, остана ярна на следвоенните години, когато СССР мъчи-
телно излиза от опустошителната война. Тя е ревнива към своите спомени. Тя
никога не може да забрави тая гледка:

Момчетата танцуваха две по две
в стари басмени рокли. . .

Момчетата спяха
край Харков, Орел, Житомир
дълъг сън, вечен сън.
В белоруската ръжена шир
те сънуваха тънки момичета
в здрачния час,
те танцуваха с крехки момичета
първия валс —
в умъртвени села
с повалени на смърт градове. . .

Две по две,
две по две.
Тънки точета. Дунавски валс.
Чувствах тежка вина.
Непомерна вина.

Само аз
върху силна ръка
бях опряла изстинала длан.

(„Две по две“)

Аз не знам друга наша поетеса да е изстрадала така вътрешно, интимно „руската тема“, както Лиляна Стефанова. Тя я носи съкровено, под сърцето си. Където и да отиде поетесата (тя може да посети димящите кратери на Фуджиама), не може да забрави своята „първа любов“ — Русия. Горещите, трагични сълзи на Русия я парят, където и да отиде на света. Пътувайки по чужди страни и морета, тя носи у себе си темата на революцията. Поетесата пише:

Над Кесингтън като тогава
пълзят безшумни дъждове.

(„Ленин и Горки“)

Посещавайки днешния Лондон, тя си представя времето, когато край Темза се разхождали Ленин и Горки.

Поколениято на Георги Джагаров, Павел Матев, Димитър Методиев, Блага Димитрова, Лиляна Стефанова е вече зряло за мемоари и над него неизбежно падна сянката на мемоаристиката:

О, късно връщане към взривни,
неосквернени висини,
заблуди, жестоки наивни
и за дела узрели дни.

С предчувствие за близка старост
да влезеш в своя образ млад,
да балсамираш в мемоари
сам себе си и своя свят.

(„Мемоари“)

Прелиствайки многобройните поетически книги на Лиляна Стефанова, докосвам се до теми и сюжети, които са ми близки. Четейки „Глас от Ястребино“, си спомням страшната 1943 г. Трагедията, разиграла се в Ястребино (която по сила надминава шекспировските кървави хроники и дантевските „инфернални“ видения), е и моя:

Някой моли. Някой стене.
Изстрел.
И по мене стрелят.

Не само по поетесата, но и по цялото поколение фашистите стреляха с физически и морални кушуми. Те първи разстреляха нашето прекраснородие. Вярата на по-възрастното поколение е била разстреляна в с. Лопушна 1923 г. Сега в нашата историческа памет се сливат с. Лопушна и с. Ястребино, за да ни напомнят на какво е способен българският фашизъм, който по думите на Георги Димитров е бил винаги див и варварски. . .

Тънките крачка са издълбани стъпки
в твоята летопис, печална равнина.
Седм детски дрешки с пъстрошити кръпки —
о, и аз ли имам за това вина?

Тоя мотив за „вината“ минава и в други стихове на Лиляна Стефанова. Всичко това говори за една морална чувствителност. Стойки пред портретите на мъртвите герои, ние се заразяваме от емоциите на поетесата:

А забравяме —

Ботев е имал
също туй и жена, и дете.

Знаел Смирненски: в трудните рими
смъртна болест закаши плете.

Те ли имаха повече време,
или по-малко врагове?

Друг не носеше тяхното бреме.

Под неистови ветрове. . .

И не бяха по-стари от нас.

Чувството за вина и дълг пред мъртвите герои е едно благородно чувство. Умът може да забрави, но сърцето не бива никога да забравя. Поетесата се сблъсква с един бързо променящ се свят през втората половина на XX в. Тя се сблъсква с непознати хора и земи, среща хора, намиращи се на други революционни меридиани, но нещо все я влече към революцията, чийто модел е формирал младостта ѝ:

Навсякъде си. С твоята сила
се врязват в утрешния ден
Чапаев или Панчо Вила,
или незнаен млад студент!

Лиляна Стефанова е бойка, прекалено бойка за една жена. Тя устояваше своите идейни позиции, защитаваше правото си на поетичен глас. В нестройния хор от мъжки гласове в тия тревожни години сякаш нейният глас някак се губеше. Обаче дойдоха години, когато нарасна броят на стихосбирките, количеството на пътеписите, парна ни пламъкът на нейната публицистика. Сега с изумление гледаме библиографската справка за нейните книги, приложена към последната ѝ стихосбирка „Магнитно поле“ (1978).

Всичко това говори за една нескрита амбиция, за един спотаен жар, който изпълва нейната активна натура. Сега тя се намира във възрастта на равносметката. Цели 25 години тая наша поетеса се бори за своето място под поетичното небе:

Не си отивай, ден,
не ме оставяй, ден,
в прегръдката на тая вечер хладна.
Не виждаш ли — за отдых нямам право, —
под строгата черта на залеза червен
очаквам равносметка безпощадна.

(„Не си отивай, ден“)

Лиляна Стефанова много добре е казала за себе си — „за отдых нямам право“. Това е мълчаливият девиз на нейното поетично творчество. Тя е изпълнена с публицистичен нерв, има вкус към странствувания и пътешествия.

Тя не може да се лиши от примамливия мираж на пътешествието, от радостта да открие непознати земи:

Не си отивай — парят моите длани,
далечна цел аз искам да догоня,
аз трябва да измина дълъг път!

Животът е странно нещо, творчеството още по-странно и капризно нещо и не са важни толкова резултатите, колкото тоя ламтеж по непознати пространства.

По думите на незабравимия Владимир Маяковски „поезията е пътуване в неизвестното“; ако това е така, много поети и критици в тия години пътуваха, като се почне от Пеньо Пенев, М. Николов, Владимир Башев, Цв. Стоянов, Любомир Левчев. Някои от тях катастрофираха на път (или както казваше пак Маяковски, „любовната лодка в битя се разби“), други още не са стигнали до целта, не изплуваха до брега. В редицата на тия пътешественици, които познавам, е и Лиляна Стефанова. Нейният боек характер я зачисли в редицата на неспокойните личности. Лиляна Стефанова не е от тия, които десно се примиряват с домашния уют. Подобни натури се намират във вечно неспокойство, обхванати са от някаква необяснима треска. Лиляна Стефанова изповядва в стихотворението „Ние, жените“ (което между другото е една апология на съвременната жена), следното:

Всичко трябва да можем.

Да обичаме и да мразим.

Чака ни дълъг, пълен с открития път.

Всичко да можем.

Нощни смени. Пране. Тигани. Всичко да можем.

В стотици различни лица.

Но как да сме хубави,

как да сме неразгадани

и гальовно безпомощни като деца?

През 30-те години нашата поетеса Багряна със своите свежи сетива откри темата за „егзюперизма“. Също така Вапцаров през 40-те години заобича „триумовете, пълни с лепкав мрак“. Блага Димитрова се изправи през 60-те години лице с лице със смъртта във Виетнам, видя огнения меч на „Страшния съд“. За нас Мексико е едно екзотично петно. Сега тая страна е открита благодарение пътеписите и стиховете на поетесата Л. Стефанова пише в „Билките на старата мексиканка“:

Една жена — като послание,

дошло до мен

от древен свят —

насипа

върху моята длан

дъх на изсъхнал билков цвят.

Тя носи мъдростта и философията на своето племе. В едно „дюкянче в хладен безистен“ се води метафизически разговор:

Попитах тъжната старица

дали не пази в своя храм

открит от маите балсам

за хубост и за младост.

Тя

присви изсъхнали ръце,

бакърен заник затрептя

по индианското лице:

Любезна мис, ако до нас

достигнал бе такъв секрет —

сърничка щях да бъда аз...

Дорде сте млада — туй е дар.

За всяка болка има лек —
но против старост
няма цял!

* * *

В нашия променлив век много неща станаха, много представи се разбиха, освободихме се болезнено от много „изгубени илюзии“. Поетите също така си имат своите мечти. Те участваха в един дълъг поход наред с маршалите и войниците на революцията. От край време революциите са привличали младите хора, те са намирали най-ласкав приют сред младежта. Някои наши поети още от младостта си са заплениени от неспокойния образ на революцията. Те толкова страстно обичат, даже като знаят, че тя понякога „изяда чедата си“. Над цялото мое поколение в продължение на десетилетия витаеше червеният призрак на революцията. Още от най-крехка възраст то се възпита от поети, които носят нейния жертвен знак.

Ботев, Смирненски, Разцветников, Фурнаджиев имат фатално въздействие над тях. В най-ново време се появи лириката на Вапцаров, която преля ново вино в стария мех. Имаше периоди, в които за революцията се пееше патетично и фалшиво, но най-добрите представители на поколението след април 1956 г. намериха своя пътека към тая вечна тема, която винаги е вдъхновявала народите и поетите. Тя засия с нови багри в стиховете на Георги Джагаров, Павел Матев, Димитър Методиев. Сред тях се нарежда една жена — патетична и надарена с публицистичен дар. Няма стихотворение на Лиляна Стефанова, което да има незначително съдържание, скрито зад обещаваща форма. Тя никъде не изпада в дреботемие. Тя се е родила за големи теми. Нея дребните, камерни чувства не я привличат, тя не е будоарна дама, а при повечето ситуации — боец. Тя воюва за своята гражданска и поетична кауза. Вече толкова години тя не смъква бойните доспехи. Виждал съм я в най-различни ситуации. Имало е моменти, когато сме били и на различни фронтове на разбиране гражданското поле на българската поезия.

Имали сме различни подходи към обществените въпроси, но над нас са плющели едни и същи знамена, кланяли сме се на едни и същи звезди. Лично аз никога не мога да забравя ония „звезди“, които възпя Т. Павлов през 20-те години в затворническата си импресия „Звезди“, където той увековечи тримата Христовци. Тия трима Христовци са и мой кумир. Единият от тях остави само едно революционно стихотворение — „Петроград“, — но и той е скъпа жертва на българския пролетариат. Единият от братята ми в затвора рецитираше в някои съдбоносни мигове само Христовците. Съжалявам, че под напора на времето сякаш забравихме старите бойни знамена, старите марсилези или по-точно ги забравиха ония поколения, които израснаха в един сравнително по-спокоен, бихме казали, викториански период. И все пак и при тия условия звездата на революцията не загасна. Тя заблестя с нова сила в стиховете на Л. Левчев в неговата своеобразна поетика, в която странно са смесени Маяковски, Лорка, Уйтман, Елиът. Изглежда, от априлското поколение той остана най-верен на поетиката на Маяковски. При него можеш да намериш блясъка на старите звезди. Но той намери много модерни средства. Лиляна Стефанова си служи с по-традиционни средства. Тя разшири диапазона на поетическите си теми, но се опази от авантюрите на стиха, не пожела жестоко и безвъзвратно да разбие класическата строфика, както мнозина. Тя и в това отношение си остава вярна на младостта, на маяка на ония години, които са я оформили като гражданин и поет. И тя е вярна на максимата на Некрасов, която ни е запленила в младежки години. Максимилиан Болошин пожела за време на гражданската война да обърне формулата, но не

успя, тя не получи популярност, както тая на стария Некрасов. Досега господствувашата максима е гражданин и поет. Лиляна Стефанова от съвсем ранна възраст е пропита с духа на комунизма. Тя обича тия поети и страни, които възплащават октомврийската идея:

От питерския болшевик със стара
шинела,
повален върху паважа —
до кърватата риза на Гевара.

(„Великата октомврийска„)

На някои тоя патетизъм на Лиляна Стефанова може да се стори старомоден, но той е присъщ на това поколение, което живя с мечтите за комунизъм. Във всички можем да обвиняваме Лиляна Стефанова, но не можем да я обвиним, че тя не остана вярна на младежките си мечти.

Тя остана в литературата далеч от натиска на „измите“, от атоналността и абсурдизма. На някои нейни поетични тези могат да се намерят и контрапункти, но не може да се анулира автентичността на нейните емоции. Някои наши автори лесно смениха октомврийския шинел с дънките, лесно свалиха будьоновската ушанка. Лиляна Стефанова не е от тях. Тя си остана там, където започна. Тя се „консервира“ в известен смисъл. И действително това е по-благородно, отколкото лесно да зачеркнеш ремсовата и бригадирската си биография, лекомислено да тръгнеш и да се заплениш от нови поетически звезди. Идете в поезията не са дамски шапки, които да се сменят всеки сезон. В младостта си човек прави своя съдбоносен избор. Върви със или против революцията. Това вече предопределя и бъдещия му път в литературата. И Лиляна Стефанова е направила своя съдбоносен избор. Тя знае, че обърне ли се назад, ще се вкамени, както в известната легенда. Понякога може да ни дразни нейната публицистична сухота, прекаленият настъпателен дух на гражданските ѝ емоции, но това е тя: неизменна и бойка, кръстила младостта си с музите на революцията. Някога френският историк казваше, че мъртвите с някаква властна сила направляват живите. Ако това е така, ще намерим голямата правда в стиховете на Лиляна Стефанова:

Революционерите,
разстреляните,
убитите.

Те не признават мавзолейния звезден прах,
те са млади с младите поколения.

Всико наше съдбовно решение
означава ръкостискане с тях.

(„Мъртвите и живите“)

Поетесата в това свое стихотворение цитира една африканска мъдрост, която гласи, „че мъртвите революционери всеки ден влизат в контакт с живите“.

Някога Лиляна Стефанова донесе свежестта на революцията на съветската страна, неспокойния вятър на Великия Октомври. В нейните стихове не шумят старите бойни знамена на Септемврийското въстание, защото нейното поколение е далеч от тия времена, но живее романтиката на съпротивата. Тя сега се намира в зенита на своето творческо развитие. Пред нея има много щастливи години, изпълнени с творческо напрежение, но тя трябва наново да осмисли изминатия път, да види вървежа на революциите по-нюансирано и богато. Младостта на няколко български писатели е свързана с Москва. Една от тях е и Лиляна Стефанова, но тя не заключи своя кръгозор в нашите граници, а преосмисли темата за революцията по всички земни меридиани.